

ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ

У статті йдеться про систему роботи з розвитку навичок виразного читання студентів – майбутніх учителів початкових класів.

Коли йдеться про суть терміна "виразне читання", кожен тлумачить його відповідно до своєї професійної діяльності, рівня освіти, ерудованості тощо. Але об'єднуючим ланцюгом усіх визначень є те, що виконавець прозового або поетичного твору емоційно впливає на розум і душу слухачів, доносить до аудиторії думки автора, приєднуючи до авторського бачення власне. Можна, безумовно, прочитати твір невиразно, безбарвно, і тоді доречним буде вислів Р.Гарріса : "Дитина, яка гортає книгу без малюнків, – це абсолютно те саме, що слухач перед людиною, яка здатна тільки до слововиверження". Найкращий твір можна спотворити внаслідок подібного виконання, тоді, мабуть, у слухачів не виникне бажання читати художню літературу взагалі, а тим більше, спробувати самим виразно прочитати той чи інший твір публічно. Отже, в усьому винен той, хто свого часу вперше невиразно прочитав твір дитині, – хтось із рідних чи друзів або ж перший учитель...

Вчитель-актор... Чи не забагато ми вимагаємо від випускників педагогічних навчальних закладів, які й так здобувають таку кількість знань, умінь й навичок, що нерідко розгублюються на початку своєї педагогічної діяльності: з чого ж почати, до якої методики вдатися, які конспекти гортати? На одному з практичних занять зачитую студентам вислів К.С.Станіславського з книги "Робота актора над собою": "Справжній священнослужитель у кожну хвилину свого існування відчуває у ньому наявність алтаря, справжній актор – близькість сцени..."[1]. Пропоную студентам продовжити думку, починаючи зі слів: "Справжній учитель...". Майбутні вчителі початкових класів вважають, що педагог має об'єднати в собі риси і священнослужителя, який словом своїм лікує душі, вчить любові і милосердя, і актора, який створює видовище, вражає емоційністю, мистецтвом перевтілення. Але вчитель буде гідний свого звання, якщо досягне найважливішої мети – навчити дітей створювати корисне у мирі й злагоді з людьми і з собою.

Отже, питання, які ми пропонуємо розглянути на спецсемінарі з виразного читання, допомагають майбутнім класоводам використати набуті знання з мови у виконавсько-мовленнєвій діяльності, дають студентам змогу виробити критичний підхід до проблем виразного читання художніх творів, передбачених шкільними програмами для початкових класів. Вивчення спецсемінару з виразного читання розпочинаємо визначенням предмету, мети і завдань курсу. Предметом спецсемінару є мовлення майбутніх учителів початкових класів, які виразно читають перед аудиторією твори, передбачені шкільною програмою з мови.

Лише спільними зусиллями викладача і студентів можна засвоїти основи будь-якої навчальної дисципліни. Отож майбутній вчитель початкових класів, якого закономірно слід вважати насамперед словесником, повинен поставити перед собою конкретну мету – навчитись мистецтва публічного виразного читання. Досягти цієї мети цілком ймовірно шляхом вирішення завдань, окреслених програмою спецсемінару з виразного читання: на матеріалі текстів у шкільних підручниках оволодіти всіма операціями на етапах підготовки читця до виконання різноманітних художніх творів, одержати необхідні для виконавсько-мовленнєвої діяльності знання, розвинути відповідні уміння й навички публічного виразного читання й розповідання, а також творчі здібності, необхідні для професіонального читця. З огляду на сказане вище, доцільно використати запропоновані А.Капською рангові показники знань і умінь, необхідних для мовленнєвої діяльності, а відповідно й виразного читання [2]. Так, студенти повинні знати:

1. Закономірності усного мовлення та спілкування зі слухачами під час словесної дії.
2. Основні закони "системи" Станіславського.
3. Основні питання теорії й історії мистецтва слова, основи літературознавства.
4. Закономірності логіки мовлення, розвитку творчого бачення, теорію техніки мовлення.
5. Прийоми і методи організації навчально-виховної діяльності, ефективні форми роботи з використанням мистецтва живого слова.

Майбутні вчителі початкових класів повинні *уміти*:

1. Виразно читати художні твори різних жанрів перед учнями, переказувати їхній зміст, розповідати про авторів, історичні події, описані у творах, жанрові особливості.
2. Емоційно впливати на слухача.
3. Граматично правильно будувати і передавати авторські й власні думки, визначати й передавати власне ставлення до висловленого.
4. Здійснювати дійовий аналіз тексту при підготовці до озвучення.
5. Визначати надзавдання і підтекст словесної дії.
6. Володіти властивостями голосу, підкоряючи їх конкретному змісту, думкам і меті мовлення.
7. Досконало володіти дикцією, орфоепічними нормами літературного мовлення.
8. Володіти інтонацією залежно від змісту і мети словесної діяльності.
9. Оцінювати власний рівень художнього читання і рівень володіння учнями мистецтвом живого слова.
10. Володіти мімікою і жестами відповідно до змісту і мети мовленнєвої діяльності.
11. Прогнозувати ефективність словесної дії у навчально-виховному процесі.
12. Повідомляти, інформувати учнів-слухачів з метою зацікавити, захопити, переконати.

13. Використовувати мистецтво красномовства в різноманітних формах навчання і виховання.

Важливим завданням курсу є також його *практична спрямованість* на подальшу професійну діяльність майбутніх учителів молодших класів. Тому, "оволодіваючи виконавсько-мовленнєвими вміннями, студенти одночасно опановують теорію і методику словесного впливу на учня. Має бути поетапний контроль-замір динаміки знань і вмінь студентів. Розвиток виконавсько-мовленнєвих умінь повинен здійснюватися за *принципом послідовного ускладнення діяльності студентів*" [2: 68]. Слід звернути увагу й на *принцип наступності і перспективності*. Вже при вивченні першої теми другокурсники повинні усвідомити важливість спецсемінару для подальшої роботи на заняттях з методики викладання української мови, запланованих на третьому курсі. Програмою з цієї навчальної дисципліни передбачено лише одну лекцію з теми "Якості читання", де висвітлюються питання про якості повноцінного читання (усвідомленість, правильність, швидкість, виразність та її технічні показники – дихання, дикцію, голос, наголос, інтонацію, паузи). Практичних занять тут не заплановано зовсім, з огляду на те, що питанню виразного читання ми приділяємо належну увагу при вивченні курсів ОКТМ і спецсемінару з виразного читання. Тому корисним нам видається попереднє ознайомлення студентів з відповідними матеріалами Програми з курсу "Методика викладання української мови в початковій школі" (укл. М.Вашуленко і А.Каніщенко) [3].

Зауважимо: викладач, який проводить практичне заняття з виразного читання, має визначитись сам, що не слід ототожнювати особу вчителя з особою актора, а творчу діяльність педагога-словесника – з роботою митця; водночас артистизм учителя відіграє велику роль у виконанні різножанрових творів перед учнями-слухачами, зокрема йдеться про виховний вплив слова на молодших школярів. "Читаючи дітям художній твір, учитель сприяє розвитку уяви учнів, виховує їхні естетичні смаки. Виразне читання поглиблює в дітей розуміння виразних засобів усного мовлення, краси й мелодійності мови, є взірцем для школярів. Діти вчать розуміти внутрішній світ героїв. Вчитель веде слухачів за собою; силою свого вміня, волі через художнє слово він пробуджує відверті почуття, справжню схвильованість, бажання покарати винного і захистити слабкого", – зазначає А.Горбушина [4: 4-5](переклад наш). У творчій роботі вчителя і читця-професіонала, безумовно, багато спільного. Але виразне читання вчителя певним чином відрізняється від виконавської діяльності актора. Якщо актор емоційно впливає на аудиторію, пробуджує у слухачів почуття, але не має змоги відстежити результати свого впливу, то вчитель не тільки виконує художній твір перед довіреною йому дитячою аудиторією, а й *навчає* школярів мистецтва виразного читання. Вчитель постійно веде лінію: ознайомлення читця з текстом — первинне осмислення — озвучення вчителем-читцем — вторинне осмислення разом з аудиторією — озвучення учнями в різних варіантах.

Учитель-словесник перетворює виразне читання на могутній засіб пізнання літератури. На заняттях з виразного читання ми намагаємося послідовно довести цю думку студентам. Введення спецсемінару видається особливо актуальним також з огляду на те, що багато вчителів-словесників не в змозі належним чином виконати літературні твори перед учнями через недостатній рівень відповідної вузівської підготовки читця до виконавсько-мовленнєвої діяльності. Студенти, звісно, ознайомлюються з біографіями письменників, особливостями епохи, працюють над сюжетами творів, глумачать маловідомі у текстах слова тощо, але літературний аналіз художніх творів здійснюється, як правило, поза проекцією на виконавське мистецтво, що зменшує естетичний вплив художньої літератури на студентів та її виховний потенціал. Позитивним є те, що на факультеті підготовки вчителів початкових класів першокурсники вивчають таку дисципліну, як "Основи культури і техніки мовлення"(ОКТМ), в рамках якої побіжно розглядаються питання про виразність як комунікативну ознаку мовлення і про виразне читання поетичних і прозових творів різних жанрів. Враховуючи міжпредметні зв'язки і принцип наступності, спираючись на вже набуті студентами знання, ми маємо змогу більш глибоко і різнобічно розглянути питання виконавського аналізу текстового матеріалу. Отже, передбачається трансформація вже відомих студентам літературознавчих понять у площину виконавської діяльності. Наведена нижче схема допомагає студентам підготуватися до виконавського аналізу твору:

ВИКОНАВСЬКИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

1. "Літературно-творчий аналіз тексту" ("про що читаю"):

- 1) розповідь про автора і особливості його епохи;
- 2) родова та жанрова приналежність твору;
- 3) тип тексту (опис, міркування, розповідь);
- 4) структура тексту (вступна, основна частини, висновки), план;
- 5) короткий переказ змісту тексту;
- 6) пояснення незрозумілих у тексті слів (за допомогою словників).

2. "Дійовий аналіз тексту" ("для чого читаю"):

- 1) кінцева мета автора (зверхзадача);
- 2) якими я бачу героїв та місце події (словесні замальовки);
- 3) моє ставлення до твору, героїв. Чи бачу в творі підтекст (прихований зміст)?

3. "Словесна цільова дія" ("читаю саме я"):

- 1) використання художніх засобів виразності (тропів, особливих синтаксичних структур);
- 2) використання звукових засобів виразності (складання партитури всього тексту або однієї з його частин).

Отже, засвоєння матеріалів спецсемінару з виразного читання є, на нашу думку, надзвичайно важливим у процесі підготовки студентів до виконання прозових і поетичних художніх творів різних жанрів, а також взагалі у системі мовно-мовленнєвої підготовки майбутніх учителів початкових класів.

1. Станиславский К.С. Работа актера над собой. Ч. 1-2. – К.: Мистецтво, 1953.
2. Капська А. Педагогіка живого слова: Метод. посібник. – К., 1997.
3. Програма з курсу "Методика викладання української мови в початковій школі". Спеціальність: учитель початкових класів / Укл. М.С.Вашуленко, А.П.Каніщенко. – К.: Рута, 2000.
4. Горбушина А.А. Выразительное чтение и рассказывание: Учеб. пособие для учащихся школьных педучилищ по спец. №2001 "Преподавание в нач. классах общеобразов. школы". Изд. 3-е. – М.: Прос., 1975.

Матеріал надійшов до редакції 11.12. 2002 р.

Климова Е.Я. Выразительное чтение будущих учителей младших классов.

В статье рассказывается о методике формирования навыков выразительного чтения будущих учителей младших классов.

Klymova K.Ya. Expressive Reading of Future Primary School Teachers.

The article describes methodology of developing expressive reading skills of future primary school teachers.